

ACTIVITATEA ÎN DOMENIUL TRADUCERILOR LITERARE A EMIGRAȚIEI BULGARE DIN ROMÂNIA (de la începutul secolul al XIX-lea pînă în anul 1877)

LAURA BAZ-FOTIADE

Cercetările de pînă acum au evidențiat numeroase aspecte ale relațiilor româno-bulgare pe plan social-politic, economic și cultural. În cele ce urmează vom prezenta activitatea de culturalizare prin intermediul traducerilor, desfășurată de emigrația bulgară din România de la începutul secolului al XIX-lea pînă în perioada pregătirii războiului de eliberare de sub jugul otoman.

Intellectualitatea bulgară emigrată în România urmărea cu deosebit interes viața socială de la noi. În același timp revoluționarii bulgari stabiliți în țara noastră s-au putut organiza, și-au putut procura arme, au format cete pentru a lupta împotriva asupririi otomane¹. De asemenea, ei au avut posibilitatea de a organiza comitete, asociații, societăți, dese ori după modelul celor românești, adică o serie de organizații cu caracter burghez, burghezoliberal, sau revoluționar, care se aflau în strînsă legătură cu diferiți oameni politici români, sîrbi, ruși etc.².

Emigranții bulgari au avut totodată posibilitatea să desfășoare în România și o activitate culturală : să-și creeze un teatru la Brăila, avînd strînse legături cu cel românesc³, să redacteze o serie de ziare și reviste în limba maternă,

¹ Petre Constantinescu-Iași, *Rolul României în epoca de regenerare a Bulgariei*, Iași, 1919; Hristo Botev în *România*, București, 1947; *Din activitatea lui Hristo Botev și a altor revoluționari bulgari la București*, București, 1950; *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956. C. N. Velichi, *Așezămintele coloniștilor bulgari din 1830*, București, 1958; *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, București, 1958; *Atitudinea lui Mihail Kogălniceanu și a unor autorități din porturile dunărene și a maselor populare în timpul trecerii lui Hristo Botev (27 aprilie—15 iunie 1876)*, Rsl., IV, 1960, p. 251—265.

² Petre Constantinescu-Iași, *Liberalii români și vechii revoluționari bulgari*, Iași, 1924; *Prima citație bulgară din București*, în „Studii și articole de istorie”, vol. V, 1963. C. N. Velichi, *Ajutorul româno-rus dat bulgarilor din Principatele Române în urma războiului din 1828—1829*, Rsl., II, p. 261—272; *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812*, Rsl., VIII, 1963, p. 27—58.

³ Nadežda Dragova, *Добри Войников, основоположник на българския театър*, «Театър», anul XI, 1958, nr. 11 și 12. Alexandru Iordan, *Începuturile teatrului bulgar în România*, „Preocupări literare”, 1941, nr. 5 și 7. Valentin Chelaru, *Influențe literare românești în opera dramaturgului bulgar Dobri Voinikov*, București, 1941. Ioan Massoff, *Teatrul românesc*, vol. II, cap. *Teatrul în limba bulgară*, EPL, 1966, p. 224—226.

bilingve (în limba bulgară și română), sau în limba franceză¹, să publice, tot în limba bulgară, opere ale marilor lor scriitori, cărți de cultură generală și cu caracter politico-social, traduceri din limbi străine, manuale școlare², dicționare, ghiduri de conversație, etc. Aceste cărți erau tipărite în tipografii românești sau bulgărești aflate în țara noastră. Astfel, la București au existat 28 de asemenea tipografii, la Brașov — 9, la Arad — 1, la Brăila — 7, la Giurgiu — 3, la Ploiești — 1, la Râmnicu-Vâlcea — 1, la Timișoara — 2, la Tulcea — 1³.

În general, emigranții bulgari au găsit la noi o atmosferă propice pentru desfășurarea unei vaste activități de culturalizare, în timp ce în Bulgaria cenzura autorităților turcești era extrem de aspră; era greu de realizat nu numai tipărirea unei cărți, ci chiar achiziționarea de cărți tipărite în alte țări. Turcii erau foarte bănuitori, percepând și taxe vamale mari pentru importul de cărți. Mulți oameni de cultură bulgari au încercat să înființeze tipografii la Plovdiv sau în alte orașe, dar au întâmpinat mari piedici din partea clerului grec sau a autorităților turcești⁴.

În România era o altă situație. Pe plan intern și extern poziția ei era mult mai bună decât cea a Bulgariei, iar activitatea de culturalizare cunoștea și ea o anumită dezvoltare. Unul din mijloacele folosite în acest sens îl constituia popularizarea culturii universale prin intermediul traducerilor. Mulți dintre cărturarii noștri își orientau eforturile în această direcție, străduindu-se să realizeze o cât mai bună selectare a operelor. Însuși Mihail Kogălniceanu — deși era împotriva traducerii unor cărți de „maculatură” — a încurajat traducerile valoroase ale unor opere, care, prin conținutul și calitatea lor artistică slujeau nevoilor progresului social⁵. Problema traducerilor a abordat-o cu acuitate și I. Eliade Rădulescu în ziarul său „Curier de ambe sexele” sau S. Căpățineanu în prefața cărții pe care o traduce⁶.

Într-un studiu cu această temă și care se referă la perioada 1780—1860, Paul Cornea arată că numărul scriitorilor traduși atunci în România este impunător, iar numărul traducătorilor stârnește de-a dreptul uimire. S-au găsit în acea epocă 300 de persoane care să participe activ la introducerea de valori străine în circuitul cultural românesc.

Din lista traducătorilor se vede că au existat printre ei scriitori cunoscuți și mulți traducători anonimi. Adesea la opera de tălmăcire în românește iau

¹ Petre Constantinescu Iași, *Raporturi culturale româno-bulgare*, București 1946. Alexandru Iordan, *Primul ziar bulgaro-român — Bădušnost-Viitorul*, „Viața Românească”, 1940, nr. 7. Valentin Chelaru, *Periodicele bulgărești în Principatele Române*, „Arhiva”, 1935. Maniu Stoianov, Al. Burmov, *Българска възрожденска книжнина*, Sofia, 1957, p. 431—469.

² Alexandru Iordan, *Petru Beron și primul buvar bulgar*, „Timocul”, 1943, caietul II și III; C. N. Velichi, *Ролята на българската емиграция в Румъния за културного възрождение на българите през периода 1800—1840 г.*, „Славянска филология”, vol. V, Sofia, 1963, p. 179—192.

³ Al. Iordan, *Contribuții la istoricul tipografiilor muntene. Activitatea tipografiilor bulgărești*, „Timocul”, anul IX, nr. 3. M. Načov, *Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806—1877 г.*, Sofia 1921.

⁴ M. Načov, *op. cit.* p. 11—14, 96—102.

⁵ Vezi Dan Simonescu, *M. Kogălniceanu despre literatură, Prefață*, București, ESPLA, p. 11.

⁶ *Biblioteca desfătătoare și plină de învățătură*, Craiova, 1830.

parte familiei întregi. Astfel a fost familia Asachi cu patru reprezentanți: Lazăr (tatăl), Gheorghe (fiul, scriitor și fruntaș pe tărîm cultural), Elena (soția celui de al doilea) și Ermiona (fiică), patru membri din familia Bilciureștilor¹ și mulți alții. Gama traducerilor este variată: beletristică, filozofie, știință etc.

Trăind în această atmosferă de efervescență culturală, emigranții bulgari din România, pe lângă o susținută muncă ideologică și politică, și-au îndreptat la rîndul lor atenția spre domeniul traducerilor. După cum am mai spus, ei aveau posibilitatea de a traduce și a tipări la noi în limba bulgară, diferite cărți străine. O dată tipărite, aceste traduceri erau răspîndite în România printre emigranți, sau trimise în Bulgaria, Rusia ori în alte țări din Peninsula Balcanică unde se găseau bulgari. De multe ori, chiar acei literați care se aflau în Bulgaria sau în altă parte, își trimiteau acolo traducerile spre a fi publicate în țara noastră. Astfel, Petko R. Slavejkov și-a tipărit la București în 1852 traducerea fabulelor lui Esop, iar Nešo Bončev, întemeietorul criticii literare bulgare, a tipărit la Brăila traducerea piesei lui Fr. Schiller *Hoții*.

Traducerile din diferite limbi în limba bulgară apărute pe teritoriul țării noastre au un diapazon larg: ele aparțin domeniului literaturii universale și române, folclorului universal (cărți populare răspîndite și la noi), unele au un caracter etico-moralizator, juridic, didactic, religios, altele au un conținut istoric, de cultură generală etc. Orașele unde se tipăresc aceste traduceri sînt Brăila și București. Astfel, cultura bulgară cunoaște atunci în România o importanță dezvoltare.

În lucrarea de față nu ne vom ocupa de valoarea artistică a traducerilor amintite; astăzi o parte din cărțile respective au fost traduse din nou, la un nivel superior versiunilor anterioare. Ne interesează alte aspecte ale acestei activități de traducere. Cercetînd-o în perspectivă istorică, credem că se pot distinge aici patru probleme majore. Le vom aborda în cele ce urmează.

I. Interesul manifestat de cîrturarii bulgari aflați în România față de literatura și cultura noastră.

Primul care vedește acest interes este Sofronie Vračanski, venit la București în 1803. Aici are posibilități largi de a-și continua activitatea literară, avînd la dispoziție în bibliotecile din Țara Românească și Moldova un mare număr de cărți românești, grecești și rusești. În 1805, la București, compune lucrarea *Съчинение върху православната, еврейската и махомеданската вяра* (*Scrisoare despre credința creștină, ebraică și mahomedană*), alcătuită din trei capitole, privitoare la cele trei religii. De fapt, este traducerea unor fragmente din diferite cărți rusești și grecești. Capitolul trei, intitulat *Система и религия махомеданская*, este traducerea operei lui Dimitrie Cantemir *Sistema religiei mahomedane*². Pentru noi acest capitol prezintă importanță,

¹ Paul Cornea, *De la Alexandrescu la Eminescu*, București, 1966, p. 52.

² După cum ne informează izvoarele, Sofronie nu a lucrat după originalul lui Cantemir, ci după traducerea lui Ivan Ilinski, apărută la Petersburg în 1722. Vezi despre aceasta: (C. N. Velich, *Ролята на българската емиграция в Румъния за културното възраждане на българите през 1800—1840 г.*, «Славянска филология», vol. V, Sofia, 1963; Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, Analele Academiei Române, Mem. Secției literare, seria III, vol. II; Mirea, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926.

deoarece atestă atît interesul manifestat de Sofronie față de cărturarul român, cît și aprecierea ce i-o acordă, folosindu-i opera.

Critica bulgară, dînd o deosebită importanță venirii scriitorului în România, unde a desfășurat o activitate prodigioasă¹, subliniază faptul că perioada bucureșteană a activității literare a lui Sofronie reprezintă „un nou mare pas înainte nu numai în dezvoltarea literaturii bulgare în general” dar și că „în această perioadă el ajunge la ideea de a tipări cartea bulgară”².

Un alt cărturar bulgar care a manifestat interes deosebit față de țara și cultura noastră este Mihail Kifalov. Născut în 1783 la Teteven (Bulgaria), își face studiile în Rusia, unde rămîne o perioadă ca secretar de gubernie, apoi se stabilește la București pînă la sfîrșitul vieții (8 ianuarie 1868).

Trăind ca emigrant în țara noastră, el își dă seama că e nevoie de o largă activitate de culturalizare, de o muncă vastă, care să fie folositoare atît poporului său, cît și celui român. De aceea, el face diferite traduceri nu numai în limba bulgară, ci și în limba română³, sau redactează o parte din lucrările sale direct în românește⁴. Kifalov acordă o deosebită importanță traducerilor. Cu ajutorul lor el căuta să lărgească nu numai orizontul de cunoștințe al poporului său, ci se străduia să găsească și diferite modalități de a-i apropia cît mai mult pe români și bulgari, contribuind astfel la cunoașterea lor reciprocă. În acest scop el traduce în limba bulgară volumul intitulat *Западу възраждение новой болгарской словености* și îl publică la București, în 1842. Analizînd acest volum desprindem cîteva aspecte interesante.

Cartea are două părți distincte: cea dintîi (p.1—106), cuprinde opera lui Iurii Venelin *Despre renașterea noii culturi bulgare*, unde găsim date referitoare la dezvoltarea acesteia. Partea a doua este, de fapt, o altă lucrare și reprezintă un fragment din *Istoria popoarelor slave* (partea I, cap. 19), scrisă de arhimandritul sîrb Jovan Rajić. Inițial aceasta a fost publicată la Petersburg în 1759. M. Kifalov o traduce împreună cu opera lui Venelin. Această parte a cărții este importantă pentru noi, deoarece se referă și la momente din istoria poporului român. Aici găsim date cu privire la întemeierea Moldovei

¹ În perioada șederii sale la noi, Sofronie face și alte traduceri: *Театрон политикон, сиреч гражданское, позорище*, traducere, (după cum recunoaște și autorul) din limba greacă. Vezi despre aceasta Ariana Camarleanu, *Traducerea greacă a „Teatrului politic” atribuită greșit lui N. Mavrocordat și versiunile ei românești*, „Revista istorică română”, București XI—XII (1941—1942), p. 216—258. Sofronie publică la Rîmnicu-Vilcea, în 1806, prima carte bulgară tipărită *Кириакодромион, сиреч Неделик*, care de fapt, este tot o traducere, după cum reiese din lunga ei titlatură: *Кириакодромион, сиреч Неделик... Преписаний от славянскаго и от греческаго глубачайшаго языка на болгарский простий язык от смиреннаго Врачанскаго епископа Софрония...* În afară de aceasta, tot la noi, el mai scrie opera sa originală *Житие и страдания грешнаго Софрония*, pe care G. Sava Rakovski o publică pentru prima dată în ziarul său „Дунавски лебед”, 1861, nr. 55—62.

² *История на българската литература*, vol. II, Sofia 1962, p. 68.

³ *Culegere de tractate de pace încheiate între înaltele curți otomană și rusească, cum și de alte deosebite acte, atingătoare de Principatele Valahiei și Moldovei*. Traducerea în limba românească de M. Kifalov, București, Tipărit în tipografia lui Iosef Kopainig, 1850, pagini 79. (Vezi M. Stoianov și Al. Burmov, *Българска възрожденска книжнина*, vol. I, Sofia, 1957, p. 211—212.)

⁴ *Correspondență de binefacere sau acte de fondare a unui spital și școala centrală din orașul Tîrnovo din Bulgaria*, București, 1866; *Povață împotriva holerii*, București, 1812, ediția II, 1847 (vezi despre aceasta Gh. Crăinicean, *Literatură medicală românească*, 1907, p. 354).

și a Țării Românești, iar despre Transilvania autorul spune că romanii au găsit acolo o populație vitează — dacii, pe care cu greu au izbutit să-i învingă. Jovan Rajić vorbește apoi despre prima familie domnitoare a Basarabilor, despre legăturile ei cu bulgarii, etc. Unele teze expuse de Rajić sînt depășite și greșite din punct de vedere științific; reținem însă afirmația autorului cu privire la faptul că populația din Moldova, Valahia și Transilvania aparține aceleiași neam: toți sînt români.

Urmărind îndeaproape scopul pe care și l-a propus prin publicarea acestei cărți (de a prezenta într-un același volum date din trecutul istoric al celor două popoare — român și bulgar), traducătorul caută să realizeze nu numai o redare fidelă a textului tradus, dar pe alocuri intervine în subsolul paginei cu o serie de informații suplimentare, completări din lucrările altor istorici și oameni de cultură ai vremii etc. Acolo unde Rajić este foarte laconic, M. Kifalov intervine de asemenea, cu date concrete, pentru a întregi — oarecum actualizînd-o — relatarea cărturarului sîrb cu privire la țara noastră.¹

Pentru ca scrierea lui Rajić să fie înțeleasă de un număr cît mai mare de cititori, cărturarul bulgar face traducerea ei și în limba greacă (adică pe o pagină publică textul în limba bulgară, iar pe cealaltă textul în limba greacă, considerînd-o mai accesibilă decît cea bulgară). Traducerea s-a bucurat de o largă răspîndire, mai ales în România și Bulgaria.²

O altă mărturie a interesului cărturarilor bulgari față de cultura țării noastre o constituie traducerea în limba bulgară a operei lui Ion Heliade Rădulescu *Creștinarea unui preot al Isidii, sau începuturile creștinătății*, efectuată de Vasili Stanković și publicată la București în 1845. Ediția a II-a a acestei tălmăcirii, deși apare după 30 de ani de la publicarea celei dintîi, adică în 1875, păstrează forma și limba traducerii inițiale. Aceasta cu scopul de a se vedea cum s-a scris în perioada Renașterii bulgare, și de a servi astfel ca un instrument de investigație în domeniul limbii literare bulgare (intenție subliniată de însuși editorul ei, Dimitri Stanković, fiul lui Vasili Stanković).

Prefața are o formă epistolară (scrisori către cititor, către părinte, către fiu etc.), în care este prezentat scopul traducerii, se fac aprecieri asupra operei,

¹ Astfel Rajić plîngîndu-se că nu are izvoare mai vechi din care să folosească material pentru istoria cnezatelor de peste Dunăre — Țara Românească și Moldova — conchide laconic: «Нижное сейчасное сосояние под Турецким ярем е рабско. Имат някоя волност, в това, че имат свое князеве и повелители». La subsolul paginei Kifalov adaugă: «Сос жертвы Русской Державы, според Канарджийски Договор с Отоманската порта от 1774 г. Влахия и Молдова получиха покровительство нейю, а сос Адрианополской Договор 1829 г. возвишение и утверждение своих прав и внутреннето уреда, под законы еднородне князеве, с добры законе, сос земска войска, с карантине и с придобывание своих земель кои бяха превзеты от турци и проч; тако что ныне се радват на злат век». Astfel de notițe, completări sau trimiteri la alte lucrări de specialitate lipsesc cu desăvîrșire în original. Prezența lor în varianta bulgară atestă erudiția traducătorului și grija sa de a prezenta cît mai cuprinzător istoria țării noastre.

² Astfel, la București au fost difuzate 761 exemplare, la Brăila — 171, la Galați — 116, la Craiova — 104, la Ploiești — 69, la Alexandria — 34, la Focșani — 39, în total — 1329 exemplare; în Bulgaria — 145 exemplare, în Turcia — 100, în Macedonia — 30, în total 275 exemplare. Interesul față de această carte îl demonstrează și faptul că au fost trimise cîteva exemplare bibliotecilor din Sankt-Petersburg, Moscova, Academiei din Sankt-Petersburg, bibliotecilor din Odesa, Serbia, Muntenegru și Bibliotecii populare din Grecia.

asupra rolului ce-l va juca ea în masa de cititori, se vorbește despre dorința traducătorului de a-și aduce astfel contribuția la ridicarea nivelului cultural al poporului bulgar. O asemenea manieră de a prefața un volum era folosită frecvent în tipărișurile care apăreau atunci în țara noastră, reprezentând de fapt primele modele, primele încercări de literatură epistolară, care avea să cunoască mai târziu o anumită dezvoltare în literatura bulgară¹. Traducătorul, fiind un bun cunoscător al limbii române, se lasă influențat de ea în lexic sau în construcția frazei, în textul tradus întâlnindu-se o serie de sintagme improprii limbii bulgare. De exemplu:

*Той струва да се клатят камените
и укротява диките звери.*

Дойди скоро и не стой на удвоение.

*Той тога се свести и си докара на
ум за срешнуването което щеше да
има с Олинт.*

*El face să se clatine pietrele și im-
blinzește fiarele sălbaticе (p. 4),
Vino repede și nu sta la îndoială (p. 6)
El atunci s-a trezit și și-a adus
aminte de întâlnirea pe care trebuia
s-o aibă cu Olint. (p. 56).*

Traducerea la care ne referim s-a bucurat de o largă popularitate în întreaga Peninsulă Balcanică — Serbia, Macedonia, Grecia, Constantinopol, iar în România a fost difuzată într-o serie de orașe. Numărul cărților difuzate se ridică aproximativ la 3000, ceea ce atestă popularitatea și înalta apreciere de care se bucura marele om de cultură român, Ion Heliade Rădulescu, în calitatea lui de filolog, scriitor, poet, editor, publicist, om politic.

Interesul cărturarilor bulgari față de cultura noastră s-a manifestat și în presa lor periodică din acea epocă. Astfel, în ziarul «Отечество»² redactat de P. Kisimov, apare lucrarea lui Cezar Bolliac *De la Rusciuk la Varna* (note de călătorie)³, retipărită apoi și în săptămânalul „Libertatea”⁴, supliment al ziarului bulgar «Свобода» pe care îl redacta L. Karavelov (București, 1871). Dat fiind că P. Kisimov a mai tradus o carte din limba română⁵, despre care vom vorbi mai jos, sîntem înclinați a crede că varianta bulgară a acestor note de călătorie aparține aceluiași traducător.

În ziarul «Македония»⁶ apare o altă lucrare, *Народ и народност* (*Popor și naționalitate*), a lui Ioan Maiorescu, profesor și publicist român transilvănean, tatăl lui Titu Maiorescu, care a ocupat un loc de seamă în revoluția de la 1848, ca principalul animator al maselor craiovene. Fiind o personalitate marcantă, I. Maiorescu s-a bucurat de popularitate în mijlocul intelectualității bulgare. Acest articol reprezintă de fapt o sinteză a ideilor sale

¹ Întemeietorul acestei literaturi epistolare bulgare este Neofit Bosveli, care, exilat fiind la Mănăstirea din Hilandar, folosește forma epistolară pentru a-și expune părerile. Tradiția este continuată apoi de presa periodică bulgară, care își însușește această formă de gen publicistic.

² Apare la București, din 1869 pînă în 1871.

³ Lucrarea a apărut în ziarul românesc „Trompeta Carpaților”, după care s-a efectuat traducerea în limba bulgară. Vezi M. Stoianov și Al. Burmov, *op. cit.*, p. 412, art. 8528.

⁴ „Libertatea”, anul II, 1871, nr. 12, 15, 16 și 17 iulie.

⁵ Este vorba de cartea scriitorului polonez Józef Ignacy Kraszewski, pe care Kisimov o traduce din limba română în bulgară.

⁶ „Македония” anul IV, nr. 61, 62 din 23 și 30 iulie 1870.

(după cum arată și subtitlul articolului: *Извлечение из мислите на И. Майореску*. Traducerea aparține lui Vasil Ikononov¹).

În cadrul aceleiași probleme ne vom referi și la articolele lui Bogdău Petriceicu Hașdeu, publicate în ziarul «Бъдущност» („Viitorul”) redactat de el împreună cu G. Sava Rakovski². În paginile aceluiași număr, articolele amintite apar și în versiune bulgară, fiind astfel accesibile în egală măsură românilor și bulgarilor. Aceste articole sînt: *Остаток гърколудия у румъните*³ (*Rămășițe de greccmanie la romani*), *Ситуация*⁴ (*Situația*), *Романия*⁵ (*România*).

II. Rolul limbii române ca intermediar între alte limbi și bulgară.

Mulți emigranți bulgari, stabilindu-se pentru o perioadă îndelungată în România, își însușeau limba noastră în așa măsură, încît puteau face traduceri din românește în bulgărește. Astfel, cărturarul bulgar Pandeli Kisimov, cunoscînd bine limba română, traduce opera scriitorului polonez Ignacy Kraszewski, *Varvara Ubrich, călugărița din Cracovia*, nu din limba polonă, ci, după cum anunță el însuși pe coperta interioară a volumului, după o versiune românească. Cartea apare la Constantinopol, în 1873. Înainte de a o publica acolo, Kisimov o popularizează însă în România, tipărind traducerea în paginile ziarului său «Отечество» („Patria”)⁶.

După cum ne informează istoriograful bulgar M. Stojanov în lucrarea sa *Българска възрожденска книжнина*, vol. I, Sofia, 1957, p. 210, cartea respectivă a fost tradusă și de către St. Vălcanov, tot după varianta românească despre care am amintit, această traducere fiind publicată și în ziarul «Училище»⁷, III, nr. 2, 27 februarie 1873⁸, p. 16.

O altă operă literară tradusă în limba bulgară, pentru care varianta românească a jucat rol de intermediar, este culegerea de povestiri populare *Halima*, apărută la Brăila în 1864, (în traducerea lui Ivan Mynzov⁹). N. Cartoian, în lucrarea *Cărțile populare în literatura românească*, arată că prima traducere românească a Halimalei a apărut în 1783, fiind realizată de o față bisericească — Rafail, egumenul Horezului, împreună cu Iordan bievgramaticu Cappadochianul — tălmăcitor elenist, după varianta prescurtată greacă. „Traducerea românească păstrează întocmai titlul ediției grecești *Aravicon Mithologicon*, basmele se succed în aceiași ordine, au același nume ca și în ediția grecească, deosebite însă de acelea care se găsesc în ediția franceză¹⁰. În secolul al XIX-lea această traducere în limba română este revăzută după

¹ Vezi M. Stojanov și Al. Burmov, *op. cit.*, p. 148, coloana II.

² Al. Iordan, *op. cit.*

³ „Бъдущност” — „Viitorul”, I, 1864 aprilie, 6, 12.

⁴ *Ibidem*, I, 8, 1 mai 1864.

⁵ *Ibidem*, I, 10, 17 mai 1864.

⁶ Vezi anul I, nr. 40—63, 8 mai — 6 noiembrie 1870.

⁷ Ziar redactat de R. I. Blăskov, apare la București între 1870—1875.

⁸ Mărturie despre această carte găsim și în ziarul „Независимост”, IV, 2, p. 15, 27 octombrie, 1873.

⁹ A doua ediție apare la Rusciuk în 1867 în traducerea lui G. Roliv.

¹⁰ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, 1938, p. 309; vezi și p. 307—309.

originalul grecesc, prelucrată din punct de vedere stilistic și publicată de Gherasim Gorjan (profesor la Școala națională din Văleni) în 1835—1838¹.

O serie de elemente ne îndreptățesc să afirmăm că traducătorul Ivan Mynzov folosește pentru varianta bulgară tocmai această ediție.

În primul rînd, din confruntarea datelor referitoare la apariția culegerii *Halima* în limba bulgară și română reiese că varianta românească este anterioară celei bulgare. La aceasta se adaugă constatarea că ediția bulgară este însoțită de o prefață care repetă întocmai textul prefeței la ediția românească. Această prefață indică într-o formă alegorică scopul traducerii:

«Колко по-много се работи зема толкос (sic) по-много (sic) ражда, по-изобилно и по-много; колкото по-много войнат (sic) вижда битки, толкос по-много става храбър и силен; тъй и човекат (sic) колкото по много прочита различни списания, толкос по-много му се надарява душата и умат (sic) с приятни дарби».

„Pămîntul și via pă (sic) cît se lucrează mai bine, cu atît rodesc mai bine și mai mult; ostașul pă cît vede războaie mai multe, cu atît se face mai viteaz și mai îndrăzneț; asemenea și omul pă cît citește cărți mai multe, cu atîta (sic) mai mult i se împodobește sufletul și mintea cu daruri bune și plăcute”.

Ivan Mynzov este născut la Brăila, în 1848. Își face studiile la liceul românesc din localitate. A lucrat ca editor și ziarist la Novi-Sad și București. La noi a redactat ziarul humoristic bulgar «Тъпан» apărut la București în anii 1869—1870, apoi în 1875². Pregătirea sa este mai mult de factură românească. De aici putem conchide că pentru Mynzov era mult mai ușor să traducă *Halima* după varianta românească amintită mai sus decît după cele realizate în alte limbi. De asemenea, unele construcții de frază, precum și unele sintagme întîlnite în traducerea sa, cu totul improprie limbii bulgare, fiind mai curînd calcuri din limba română, constituie un alt argument în sprijinul afirmației că traducerea lui Mynzov a fost făcută după o variantă românească. Iată câteva exemple:

«Като ти уби сина ми, тъй си пада да убиа (sic) и аз тебе; търговецът му отговори: господине мой, стори милост...» «Любезна моя сестро, стори добре, моля ти се, та следвай вчерашната повест...» (p. 36) «Замъркна и ноц ни пристигна...»

„Dacă tu l-ai omorît pe fiul meu, se cade să te omor și eu pe tine; negustorul îi răspunde: stăpînul meu, fă-ți milă”. „Iubita mea soră, fă bine, rogu-te și urmează povestirea de ieri”.

„S-a întunecat și noaptea ne-a ajuns”.

Denumirile unor funcții administrative urmează și ele modele românești. Astfel, denumirea *vechil* se întîlnește în limba bulgară sub forma «векилин».

¹ Această ediție este reeditată în 1857 și 1899; vezi despre *Halima* și în *Istoria literaturii române*, vol. I, Ed. Academiei, 1964, p. 734.

² Ivan Mynzov a mai publicat la Brăila în 1863 o altă traducere cu ajutorul prințului Scarlat, *Nunta haiducului Ianča*, de J. Laprade, și în 1868 un fel de ghid de conversație româno-bulgar intitulat: *Dialogi metodice Bulgare (sic) și Române (sic)*. Vezi Al. Burmov și M. Stoianov, op. cit., p. 252.

Traducătorul însă nu folosește această formă, ci o redă exact ca în limba română :

«Сахазиан като си натъкмил добре държавата оставил *векил* на мястото си едного от най-верните князеве.» (p. 9);

„Deci Sahazian puindu-și (sic) la o rînduială(sic) pricinile împărăției sale, orînduind *vechil* în locul său pe unul din cei mai cu minte și mai credincioși domni ai împărăției sale ... “ (p. 1).

De asemenea, cuvîntul *tiptil* este folosit în varianta bulgară cu aceeași valoare ca și în română, dar traducătorul, pentru a fi mai explicit, îl pune în paranteză, fără a-l traduce. Astfel, în pasajul următor este dat cu sensul de „mască”, „deghizat” :

«После като излезим от града, да оставим ловците във на края, а ний двама да се върнем в града нощем предрешени (*типмил*) и да влезим в палата дето спя...»¹ (p. 14).

„Și după ce vom eși (sic) din cetate, să lăsăm pe ceilalți afară la margine, și noi amîndoi să ne întoarcem în cetate noaptea îmbrăcați *tiptil* și să intrăm în palat unde dorm eu...” (p. 7)².

Într-un alt pasaj acest cuvînt este folosit în sensul de „neștiut”, „necunoscut”. Deși aceeași valoare este dată și în limba bulgară, traducătorul găsește că va fi mai clar dacă va nota în paranteză și cuvîntul românesc *!i.p...*

«Нека отидем по други страни и да живеем тамо, като ни бог даде непознати (*типмил*) и както можем.» (p. 15).

„Aideți (sic) să ne ducem la alte împărății și să trăim acolo oricum o da dumnezeu, *tiptil* cum vom putea...” (p. 8).

Toate datele indicate mai sus conduc așadar la ideea, cu toate că traducătorul nu oferă niciun fel de informații în această privință, că varianta bulgară a volumului *Halima* s-a făcut după cea românească, iar aceasta a fost mediatoare între varianta greacă și cea bulgară.

Traducerea în limba bulgară a *Alexandriei* a fost realizată și ea după o variantă românească³.

Limba română a jucat rol de intermediar și pentru traducerea în limba bulgară a unor opere din literatura franceză. Astfel, în 1872, Ivan Lilov publică la București traducerea piesei lui Molière *Гуорги Данден или излъган мъж* (*Georges Dandin sau soțul păcălit*). O serie de elemente ne îndreptătesc să credem că redarea ei în limba bulgară s-a făcut după o versiune românească, și nu după original. Subliniem mai întîi faptul că în țara noastră Molière se bucura de o largă popularitate chiar din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Se știe că primul spectacol în limba română cu o piesă de Molière

¹ Vezi varianta bulgară, după Ivan Mynzov, p. 14.

² Vezi varianta română, după G. Gorjan, p. 7.

³ Despre diferitele variante și traduceri din limba română în bulgară vezi Georgi Dančev, *Alexandria din română în bulgară*, RSI, XV, 1967, p. 109–116.

(*Avarul*) are loc în 1818. (De atunci, majoritatea comediilor lui au fost tălmăcite și reprezentate în românește. Printre traducători se numără personalități de vază, ca I.H. Rădulescu, C. Negruzzi, I. Ghica, etc. „Alegerea pieselor lui Molière pentru a fi tipărite și jucate indică preferința pentru operele în care e prezentată satira moravurilor (*Amfitrion*, *Silida căsătorie*), în care se accentuează critica burgheziei care imită felul de viață aristocratic și aspiră la titluri de noblete (*Georges Dandin*, *Bădăranul boerit*) ... Toate aceste traduceri, fără a atinge nivelul corespunzător originalelor franceze, reușesc să familiarizeze publicul român cu un număr remarcabil de comedii molieriste”¹.

Nicolae Iorga atestă că *Georges Dandin* a fost tradus la noi mai întâi în grecește, de C. Aristia, în 1827, (traducere apărută la Tipografia nouă din București²), iar G. Oprescu publică două pagini de facsimil ale acestei traduceri³. Tot el arată că această piesă a fost tradusă în românește de Gr. Grădișteanu-fiul⁴. Într-un studiu documentar George Călinescu publică lista pieselor traduse până în 1836 (cf. „Gazeta teatrului național”, 1836, nr. 3, p. 32), menționând și pe cele aflate sub tipar. Printre ele se numără și *George Dandin sau Bărbatul încornorat de la Molier* (sic), în traducerea lui D. Maiorul Voinescu⁵. Din compararea datelor reiese că varianta românească este anterioară celei bulgare, ceea ce constituie un argument în plus în sprijinul afirmației de mai sus. Orizontul cultural al traducătorului atestă, de altfel, o bună cunoaștere a limbii române⁶ (nu și a limbii franceze), iar unele particularități de stil întâlnite în traducere trădează varianta românească după care a lucrat autorul. Versiunii bulgare. Iată câteva exemple:

Любен: Никак, никак. Имаш ухота да ме водиш за носа.

Клитандру: Вярвам. Имаш и мина на много изкусен човек (p. 62);

Г. Данден: Защото се виждаш утеснена от всички страни (p. 77);

Liuben: De loc, de loc. Ai poftă să mă duci de nas.

Klitandru: Cred. Ai și mina unuia om foarte prefăcut!

G. Dandin: Pentru că te vezi strîmtorată din toate părțile.

În traducere întâlnim și interjecții românești, ca *phăi*, *aoleu*, sau expresii de tipul: *целувам ти ръцете* „sărut mâinile”, *каква сладост* „ce plăcere”, *къде дяволите остана* „unde dracu ai rămas”, *ще ти дам през носа* „o să-ți dau peste nas” etc.

În text mai întâlnim și un alt element care sugerează izvorul românesc al traducerii: multe nume ale personajelor piesei sînt bulgarizate — fapt caracteristic pentru acea epocă *Liuben*, *Anghelinka*, *Gheorghii Danden*, însă numele lui *Clitandru* este românizat, prin terminația *u*. Dacă ar fi fost bulgarizat, ar fi trebuit să fie *Клитандроф*.

¹ G. Oprescu, *Istoria teatrului în România*, București, 1965, p. 268–269.

² N. Iorga, *Molière și Românii*, „Revista Istorică”, anul VIII, 1922, nr. 1–3, p. 4–5.

³ G. Oprescu, *op. cit.*, p. 269.

⁴ *Ibidem*, p. 269, cu titlul *Georges Dandin sau Bărbatul cornorat în părere*.

⁵ G. Călinescu, *Material documentar*, „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, 1959, nr. 1–2, p. 386.

⁶ Al. Burmov și M. Stoianov, *op. cit.*, p. 231, coloana II.

Dintre piesele traduse în acea perioadă în limba bulgară se pare că *Georges Dandin* a lui Molière s-a bucurat de un real succes, traducerea fiind tipărită în 1066 exemplare și difuzată (probabil și jucată) în România¹, Bulgaria, Rusia, Turcia (Constantinopol).

Din cele expuse mai sus putem trage concluzia că limba română, servind ca intermediar între alte limbi și bulgară, a constituit un mijloc de cunoaștere a unor reprezentanți ai literaturii universale, a contribuit la opera de culturalizare a poporului bulgar.

III. Popularitatea unor scriitori sau opere literare.

Din ansamblul lucrărilor traduse în limba bulgară și tipărite în România desprindem câteva mai semnificative, a căror apariție o considerăm ca fiind condiționată de întreaga atmosferă culturală din țara noastră, de interesul pe care-l manifesta pentru ele opinia publică românească. Într-adevăr, se pare că acest fapt a avut o influență deosebită asupra traducătorilor bulgari, orientându-i spre un anume scriitor sau operă, canalizându-le oarecum gustul estetic.

În acest sens un exemplu îl constituie opera lui August von Kotzebue. În 1871, la Brăila apare piesa acestuia, *Помагачът без помощ*, (*Filantropul neajutorat*), (titlul original: *Max Hellenstein*)², în traducerea lui Pavel Ikononov³. Din datele de care dispunem reiese că traducătorul era om instruit, cunoscător a cel puțin trei limbi străine: germană, franceză și română (din aceste limbi face unele traduceri în presa bulgară). Născut la Svišov, în Bulgaria, P. Ikononov și-a petrecut o bună parte din viață la Brăila. Trăind mult timp în România, el nu era străin de viața culturală de aici și nu întâmplător își propune să traducă din opera lui Kotzebue.

George Călinescu arată că „faima lui Kotzebue a fost extraordinară în acea vreme. Simplu fabricant de piese, unele spectaculoase, Schiller diluat, altele vodevilești, cu directă înrîurire a teatrului francez, Kotzebue este un premergător al lui Scribe...⁴”

Piesa tradusă în bulgară de P. Ikononov — *Filantropul neajutorat* — nu este atestată de nici un izvor că ar fi fost tradusă și în limba română, dar apariția ei în limba bulgară o putem pune în legătură cu întreaga atmosferă a epocii în care trăia traducătorul, cu faima de care se bucura Kotzebue. Acest fenomen literar este consemnat de Paul van Tieghem în lucrarea sa *Literatura comparată*⁵.

¹ La noi a fost difuzată în diferite orașe (și probabil jucată tot în limba bulgară). Este interesant însă că printre numele abonaților, publicate la sfârșitul cărții, se află și nume românești: I. Mărculescu care solicită 6 exemplare, S. Grigorescu — 4, St. P. Dumitrescu — 1. Aceste nume ne pot indica legăturile dintre românii și bulgarii din București.

² A. V. Kotzebue, *Помагачът без помощ*, немски: *Max Hellenstein*, комедия в две действа. Преводът от немски, Браила, 1871 г., печатница Хр. Д. Паничова.

³ Pe coperta cărții nu este indicat numele traducătorului, dar cunoscutul bibliograf bulgar Manju Stojanov în lucrarea sa *Българска възрожденска книжнина*, Sofia, 1957, p. 150, atribuie traducerea lui Pavel Ikononov.

⁴ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 115.

⁵ Paul van Tieghem, *Literatura comparată*, traducere și prefață de Al. Dima, București, 1966, p. 113—114.

Despre popularitatea scriitorului german atestă și Bogdan Duică, menționând că și la noi Kotzebue „a găsit mulți închinători și traducători și a fost uneori încântarea publicului nostru teatral”¹. Criticul G. Oprescu îl prezintă pe Kotzebue în contextul concret al atmosferei românești din acea vreme: „Prezența lui Kotzebue, ale cărui piese dovedeau mai ales un meșteșug al construcției, fără a pune în valoare un conținut de idei superior, e astfel o măiestrie a limitelor spiritului critic al conducătorilor Filarmonicii și al gustului protipendadei. Reprezentarea comediilor și a dramelor sale însă atestă popularitatea acestui autor (subl. de noi — L.B.F.) apreciat în cercurile vieneze, fost director al Burgtheater-ului, tradus în limba maghiară și slovacă, bucurându-se de o faimă excepțională și oferind unele piese spectaculoase, altele cu totul naive și superficiale. Tradus întâi de I. Văcărescu, care cunoscuse succesul dramaturgului la Viena, Kotzebue se va bucura de o deosebită prețuire în acest final al activității Filarmonicii (subl. de noi — L.B.F.), în care melodrama și vodevilul dădeau tonul valorificării teatrului”².

Considerăm așadar că traducerea piesei lui Kotzebue în limba bulgară constituie un rezultat al succesului de care se bucura în țara noastră scriitorul german.

De același succes s-a bucurat la noi și romancierul francez Eugene Sue, căci din 1852 până în 1858 apar nouă traduceri din operele sale în limba română³. Dintre acestea, romanul *Jidovul rătăcitor* a stîrnit un viu interes. Este tradus în reviste și editat în fascicule, apoi apare în volum, în 1857—1858. După cum relatează P. Cornea în lucrarea amintită, după revoluția din 1848 George Sand și Eugene Sue erau în mare vogă la noi. El arată că „pînă la revoluție frunțașii mișcării culturale din cele trei provincii românești orientaseră publicul și stimulasera zelul tinerilor dornici să lucreze, spre operele străine de valoare, utile prin conținutul instructiv-educativ și demne de a fi imitate prin forma lor desăvîrșită”⁴.

Trăind în această atmosferă, cărturarul bulgar Hr. Vakilidov este tentat să traducă și el romanul *Jidovul rătăcitor*, pe care-l publică la Brăila în 1860. După apariția în volum, romanul a fost popularizat și în revista „Зорница”, în anul 1864, fapt care dovedește de asemenea atenția deosebită ce i se acordă de către cititorul bulgar. Desigur, dat fiind că Hr. Vakilidov era un bun cunoscător al limbii franceze (a editat un manual de limbă franceză pentru bulgari și a publicat o serie de alte traduceri, tot din franceză), am putea admite că traducerea acestui roman a făcut-o după original. Considerăm însă și de data

¹ Traducătorii români ai lui August de Kotzebue (1830—1850), în volumul „Lui Titu Maiorescu”, 1900, 15 februarie, p. 188—204.

² G. Oprescu, *Istoria teatrului în România*, București, 1965 p. 270.

³ *Chernos Corsarul*, tradus de C. C. Băjenaru, București, 1852; *Dealul dracului*, tradusă din franțoezește de S. Mihăilescu, 1853; *Misterele Parisului*. Mare roman social. Fascicula 1—7, 10—58, București; *Matilda sau memoriile unei femei june*, tradusă de Geroge A. Baronzi, vol. I—IV, București, 1853—1854; *Matilda...* Dramă în cinci acte... Tradusă din limba franceză de I. Petrescu, București 1855; *Artur*. Jurnalul unui necunoscut. Traducție de D. Teulescu. Vol. I—II, București 1854; *Comandorul de Malta*, tradusă de Nicolae Racovitza, București 1857; *Crucea de argintu* de la Eugene Sue, tradusă de Ion Eliade, București 1858; *Jidovul rătăcitor*, tradus de Iosif Archidiaconul, vol. I—VIII, București, 1857—1858.

⁴ P. Cornea, *op. cit.*, p. 62.

aceasta că atmosfera creată în România în jurul respectivei apariții editoriale l-a ajutat pe traducător să se orienteze atît în alegerea scriitorului francez cît și a operei sale, mai ales dacă ținem seama că *Jidovul rătăcitor* în variantă românească apare înaintea versiunii bulgare.

IV. Importanța mesajului unor opere literare.

Unele cărți traduse în limba bulgară în perioada de care ne ocupăm, pe lângă valoarea lor artistică, erau purtătoare ale unui mesaj nou, revoluționar, în deplină consonanță cu speranțele și idealurile emigrației bulgare din Principatele Române. Pe aceste coordonate se înscrie, de pildă, opera lui N. Gogol *Taras Bulba*, apărută în limba bulgară la Brăila, în 1872, sub semnătura lui Nešo Bončev. Traducătorul își dă seama că această operă, fiind cuprinsă de un înalt patriotism și evocînd deosebite calități de bărbăție, curaj și abnegație, va juca un rol agitatoric și mobilizator în rîndul emigranților bulgari, va avea asupra lor o puternică înrîurire în spiritul revoluționar al vremii. Publicarea acestei cărți avea să întărească tot mai mult speranța în eliberarea Bulgariei de sub jugul otoman. Cazacii lui Taras Bulba ar fi putut deveni pentru emigrației bulgari un exemplu demn de urmat.

Urmărind acelaș scop, traducătorul publicase, tot la Brăila, în 1870, varianta bulgară a piesei *Hoții* de Fr. Schiller¹, iar marele bard al poeziei bulgare, Hristo Botev traduce drama *Кремыуи Копѡ*, de N. Kostomarov, pe care o publică la București, în 1875.

Pe lângă mesajul eroico-patriotic în consonanță cu epoca, întîlnim în traduceri bulgare făcute atunci și un mesaj etico-moralizator împletit cu un suflu protestatar împotriva asupririi și tiraniei. De notat în legătură cu aceasta că, în țara noastră, încă din deceniul al treilea al secolului trecut, I. Eliade Rădulescu milita ca prin intermediul traducerilor să se ajungă la o perfecțiune spirituală. În ziarul său „Curier de ambe sexele” el arăta că „traducerile au de cuget să îmblînzească obiceiurile, să derapene prejudețele, să învețe pe om a trăi în pace cu ceilalți și în liniște cu sine, să arate fiecăruia datoriile sale și prin drumul lor să-l aducă în treapta cea mai înaltă a vredniciei omului pentru care este și făcut”². Această notă dominantă o întîlnim, printre altele, în două lucrări anonime: *Genoveva de Brabant* și *Pitias și Damon sau prietenie sinceră*, savurate de-a lungul secolelor în întreaga Europă și care, în epoca respectivă, au fost traduse și în românește.

Genoveva de Brabant este o legendă medievală de origine germanică, fiind cunoscută încă din secolul al XV-lea³. În țara noastră ajunge la sfîrșitul

¹ Nešo Bončev — cărturar de vază bulgar, întemeietorul criticii literare bulgare în secolul al XIX-lea. Și-a făcut studiile la Universitățile din Kiev și Moscova. Trăind o bună perioadă în Rusia și după terminarea studiilor, considerăm că piesa *Hoții* a tradus-o fie după originalul german, fie după vreo variantă rusească. Cert este că-i singurul dintre traducătorii bulgari amintiți mai sus, care n-a trăit în România ca emigrant, dar care a folosit posibilitățile ce le oferea țara noastră emigranților străini: își trimetea aici lucrările spre a fi tipărite și difuzate.

² „Curier de ambe sexele”, 1837, I, p. 238.

³ N. N. Condescu, *La legende de Genoviève de Brabant et ses versions roumaines* București, 1938, ed. II, 1964; Nadeжда Andreeva-Popova, *Многострадалната Геновева от средновековната легенда до българската възрожденска сцена*, «Годишник на Вишия институт за театралното изкуство», Sofia, 1960, vol. 3, p. 160—290.

secolului al XVII-lea, fiind tradusă după o variantă ucraineană. În literatura modernă germană a fost prelucrată de Tieck și Hebel, iar în literatura română de Mihail Sadoveanu¹.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea în țările balcanice ajunge să fie cunoscută și varianta dramatizată a legendei. Este vorba de piesa *Genoveva de Brabant* pe care Pavel Todorov, un alt traducător bulgar, în timpul șederii sale la Belgrad, o găsește într-o variantă sîrbească și o transpune în limba bulgară, tipărind-o tot acolo, în 1856. Nouă ani mai târziu, în 1865, același traducător scoate la București o a doua ediție — reproducere fidelă a celei dintii — la tipografia unui editor român de vază pentru acea epocă, Ștefan Rassidescu, care avea legături cu emigrația bulgară.

În Bulgaria piesa s-a bucurat de mult succes. Pentru prima dată este jucată în 1856 la Lom², desigur după traducerea lui Pavel Todorov. *Genoveva de Brabant* s-a jucat cu mult succes și de emigranții bulgari de la București, Brăila și din alte orașe. Pe varianta bulgară a piesei, tipărită la București, care se află astăzi la Biblioteca „Kiril și Metodiu” din Sofia, găsim o notiță scrisă de mină: „Reprezentată de Școala de Medicină și Chirurgie de către elevii bulgari (în limba bulgară), din care și eu aș fi vrut să iau cel de al doilea rol, adică rolul lui Golos Hofmaistor”. Nota constituie încă o mărturie a activității culturale a bulgarilor aflați la noi în țară.

Cea de a doua piesă despre care am amintit mai sus, *Pitias și Damon sau prietenia sinceră*, este de fapt varianta dramatizată a unuiu din miturile Greciei antice. Personajele acestuia, înfierînd minciuna și lășitatea, constituie simbolul unei prietenii curate și sincere. În timpurile moderne mitul a fost prelucrat și dramatizat de Gay Higijs și mulți alții³. Varianta bulgară se tipărește la Brăila, în 1872, în traducerea lui Nikulai Trifonov Borșukov. Autorul variantei după care s-a realizat traducerea a rămas necunoscut; nu se știe nici măcar din ce limbă a tradus-o literatul bulgar, deoarece pe coperta volumului respectiv se afla nota; *Traducere din limba sîrbă*, iar pe pagina următoare o altă notă: *Traducere din limba greacă*. Bibliograful bulgar Maniu Stoianov consideră că Nikulai Trifonov ar fi lucrat totuși după o versiune sîrbă. În ceea ce ne privește, considerăm că faptul în sine nu prezintă un interes deosebit; important este mesajul piesei și rolul pe care ea l-a jucat în epoca respectivă.

Orientarea traducătorilor bulgari spre opere cu caracter etico-moralizator era, așadar, o notă specifică atmosferei culturale de la mijlocul secolului al XIX-lea. În țara noastră, Stanciu Căpățineanu scria în prefața unei culegeri de opere din literatura franceză traduse în românește că, în loc de a da tinerilor învățătură sub forma aridă a catehismului, preferă să le prezinte preceptele morale cu mijloacele artei și literaturii⁴. Pe aceleași poziții se situează, în general, și traducătorii bulgari din rîndurile emigraților aflați în țara noastră.

¹ Mihail Sadoveanu, *Măria-Sa Puiul Pădurii*, București, 1931.

² Penčo Penev, *Лекции по история на българския драматически театър*, Sofia, 1952, partea I, p. 100 și următoarele.

³ Vezi M. Stoianov, *op. cit.*, p. 29.

⁴ Stanciu Căpățineanu, *Biblioteca desfătătoare și plină de învățătură, Prefață*, Craiova, 1830.

Astfel, de pildă, pe lângă opere mai naive transpuse în limba bulgară pe teritorii Principatelor Române, cum ar fi *Майка Къцковница*¹ sau *Книга за благодаривето*², întâlnim și cartea lui Dositei Obradović, *Ijița*³ în prefața căreia traducătorul, popularizând opera scriitorului sîrb, transmite un mesaj înflăcărat. El îndemnă pe cititor la înfrățire între popoarele bulgar și sîrb, la cunoașterea lor reciprocă. Acest apel la înfrățirea între popoare a răsunat astfel și el pe teritoriul țării noastre, fiind întru-totul în spiritul perioadei cînd Principatele Române se uniseră sub domnia lui Alexandru Ion Cuza, despre care se știe că a ocrotit și a ajutat în egală măsură atît poporul bulgar, cît și pe cel sîrb, în lupta lor de eliberare națională.

Pe aceleași coordonate se înscrie și traducerea în limba bulgară a poemului în versuri *Душенька*, operă a poetului rus Ippolit Fjodorović Bogdanović. Traducătorul, V. Zaprjanov o publică la București, în 1865, fără s-o versifice.

În afară de aceste cărți, la noi în țară au apărut traduceri în limba bulgară ale unor opere cu caracter istoric sau de cultura generală⁴. În sfîrșit, mai putem aminti unele traduceri de cărți cu caracter religios⁵ sau juridic⁶.

*

Traducerile analizate mai sus vădesc o bogată cultură a intelectualității bulgare, o bună orientare în alegerea scriitorilor și operelor; ele corespundeau pe deplin imperativelor epocii. Coeficientul de lucrări slabe este redus. Ținînd seama de condițiile în care au trăit și au lucrat acești cei dintîi traducători bulgari, de întreaga conjunctură istorică de atunci, de idealurile lor nobile, ne dăm seama pe deplin cît de însemnat a fost prinosul lor la opera de culturalizare a poporului bulgar. Prin activitatea lor de traducere ei au contribuit la lărgirea și îmbogățirea orizontului spiritual al compatrioților, la canalizarea și șlefuirea gustului lor artistic. Aceste traduceri nu numai

¹ Tradusă de P. D. Boiadžiev, publicată la București, în 1875.

² A apărut la Brăila, în versiune bulgară, semnată de Chr. Vakioldov. S-a bucurat de succes, fiind reeditată de patru ori.

³ Apare la București în două ediții, în 1858 și 1864, traducerea aparținînd cărturarului bulgar T. Chrulev.

⁴ *Древна египетска история* tradusă de N. Grăncarov, București, 1858; *Descoperirea Americii*, traducere apărută în 1876, dată după M. Načov, *op. cit.* p. 36; *Учебна книга за великий божий мир* O carte de noțiuni de geografie apărută la București în 1873 în traducerea lui D. Kozlev; *Уроки За първите аритметични правила* editată la București în 1873 în traducerea lui Hristo Botev. Tot în traducerea lui Hr. Botev găsim și *За славянското произхождение на дунавските българи* de D. Ilovanski, apărută la București în 1875 (traducere din limba rusă) *Наставление за употреблението на животновъзбудителна машина* tradusă de A. Christov la București, 1874; P. Sapunov traduce *История на славянския народ* București, 1844.

⁵ *Чудеса пресвятой Богородице* tradusă de N. Ioanovici, București, 1846; *Кратко толкование на божия храм* tradusă de R. Popovici, București, 1846 *Сокращенный катехизм* tradus de T. Chrulev, București, 1860 și *Жития на святиците* Brăila 1864, varianta bulgară aparține lui R. Blaskov; *Новий завет* tradus de Neofit Rilski. La București apare ed. 3 1853, ed. 4—1857, ed. 5—1859.

⁶ *Превод на царският хатишериф* tradus de M. Kifalov, apărut la București 1839 *Превод на преписот на хатишериф* tradus de K. Lukov, București, 1841. Nu vom analiza aceste cărți deoarece ele nu reprezintă certe valori literare. Le-am citat doar pentru a ilustra și sub acest aspect preocupările emigrației bulgare din țara noastră.

că satisfăceau nevoia de lectură a cititorilor bulgari, dar și o stimulau, iar scriitorii începători căpătau modele demne de urmat. Astfel, ele au servit drept un factor stimulat și pentru dezvoltarea literaturii bulgare.

În același timp, dacă ne gândim la nivelul de dezvoltare din acea epocă a limbii literare bulgare, vom ajunge la concluzia că traducătorii au fost totodată și creatori ai acesteia.

Într-adevăr, neavînd la dispoziție mijloacele pe care le poate oferi o limbă literară dezvoltată, și nici experiența unor înaintași în domeniul atît de complex al traducerii unor opere din literatura universală, ei au trebuit să depună un efort considerabil pentru ca versiunile pe care le realizau să redea într-un mod cît mai fidel nu numai conținutul operelor originale, ci și particularitățile lor din punct de vedere al limbii, stilului, al diferitelor modalități de expresie, proprii fiecărui scriitor în parte.¹

Astfel, România și, în special, orașele București și Brăila, apar în primele șapte decenii ale secolului al XIX-lea ca focare puternice ale culturii bulgare, ca centre de unde se difuzau cărți în Bulgaria sau în Peninsula Balcanică, în Rusia sau Constantinopol. Această largă activitate culturală desfășurată de emigrații bulgari în România a fost mult ușurată de înțelegerea și simpatia vădită a poporului român față de bulgari, cărora le-a oferit întotdeauna ospitalitate și sprijin frățesc.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БОЛГАРСКИХ ЭМИГРАНТОВ

В ОБЛАСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА (с начала XIX века по 1877 год)

(Резюме)

В работе указывается, что болгарские эмигранты в прошлом веке в Румынии имели широкие возможности для проведения не только политико-агитационной и организационной работы освободительного характера, но и культурно-просветительной, с помощью оригинальных художественных произведений, театра, школы, прессы, а также переводов на болгарский язык произведений зарубежной литературы, которые, несомненно, способствовали расширению культурного горизонта читателей в Болгарии. Объектом данной статьи является анализ этих произведений, переведенных на болгарский язык и изданных в нашей стране.

Подчеркивается роль переводчиков в деле распространения культуры среди болгарского народа, расширения и обогащения духовного горизонта соотечественников, направления и обработки их художественного вкуса. Начинаящим болгарским писателям представляли образцы, достойные подражания. Эти переводы стимулировали и развитие болгарской литературы; одновременно они оказали положительное влияние на литературный болгарский язык, поскольку переводчики являлись иногда и его создателями. Переведенные на болгарский язык и изданные в нашей стране произведения очень разнообразны не только в культурном отношении, но и в плане многообразия языков, с которых они были переведены: румынский, русский, французский, немецкий, сербский, греческий.

Показателен также факт, что болгарские переводчики обратили внимание и на сокровищницу румынской культуры, использовали румынский язык в качестве посредника между иностранным языком и болгарским. Некоторые болгарские переводчики, не имея возможно-

¹ Vezi Nikolai Dončev, *Български преводи в епохата на възрождането*, «Пламък», 91, 1967, p. 91—92.

сти опубликовать свои переводы в Болгарии, пересылали их для публикации в Румынию. Таким образом наша страна и, в особенности, Бухарест и Брэила становятся мощными очагами болгарской культуры, центром пересылки книг в Болгарию, в другие страны Балканского полуострова, а также в Россию и Константинополь.

**L'ACTIVITÉ DES ÉMIGRANTS BULGARES EN ROUMANIE
DANS LE PROBLÈME DES TRADUCTIONS LITTÉRAIRES
(Depuis le commencement du XIX-e siècle jusqu'en 1877)**

(Résumé)

Dans ce travail, on met en évidence les grandes possibilités qu'ont eues chez nous, les émigrants bulgares, au siècle dernier, pour déployer, en même temps qu'une oeuvre politique d'agitation et d'organisation de leur combat pour la liberté, aussi une vaste activité culturelle en faveur du peuple bulgare, autant par des créations littéraires originales, théâtre, écoles, presse, que par la traduction en bulgare d'ouvrages de la littérature universelle, qui ont, à coup sûr, contribué à l'élargir l'horizon culturel des lecteurs de Bulgarie. L'objet de l'article consistait dans l'analyse de ces oeuvres traduites en langue bulgare et imprimées dans notre pays.

On y souligne l'apport des traducteurs au développement culturel du peuple bulgare, à l'élargissement et à l'enrichissement de l'horizon spirituel de leurs compatriotes, à l'orientation et au raffinement de leurs goûts artistiques. Aux écrivains bulgares qui à peine débutaient, on offrait de cette manière des modèles dignes d'être suivis. Ces traductions ont servi aussi comme facteur stimulant pour le développement de la littérature bulgare. De plus, elles ont contribué à élever à un degré supérieur le niveau de la langue littéraire bulgare, car ces traducteurs en étaient souvent aussi les créateurs. Les ouvrages traduits en bulgare et imprimés dans notre pays sont d'une grande variété, non seulement du point de vue culturel, mais aussi de celui de la diversité des langues desquelles ils ont été traduits: roumain, russe, français, allemand, serbe, grec.

Des plus significatifs, est le fait que les traducteurs bulgares, dans la mission qu'ils s'étaient imposée, ont fait appel aussi au trésor de la culture roumaine ou bien ont utilisé la langue roumaine, comme intermédiaire entre une langue étrangère et le bulgare. Certains lettrés bulgares, dans l'impossibilité où ils étaient de publier leurs traductions dans leur propre pays, les envoyaient en Roumanie pour y être imprimées. Aussi, notre pays, et particulièrement les villes de Bucarest et Brăila, font figure de puissants foyers de la culture bulgare, des centres d'où se diffusaient des livres en Bulgarie, dans d'autres pays de la Péninsule Balkanique, en Russie et à Constantinople.